

Лелюх Софія

здобувачка ступеня PhD

кафедри теорії і методики виховання

Рівненського державного гуманітарного університету,

м. Рівне, Україна

ORCID: 0000-0002-9591-2031

e-mail: soniadovbeta@gmail.com

**ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА ВОЛИНИ ЯК ОРГАНІЗАТОР
ПОЧАТКОВОЇ ЛАНКИ ШКІЛЬНИЦТВА
(XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)**

Анотація. У статті обґрунтовано загальні основи організації та розробки змісту навчання в системі православного шкільництва Волині у XIX – на початку XX століття, що склалися під впливом суспільно-релігійних, соціально-політичних, соціокультурних чинників. Окреслена специфіка процесу організації та розробки змісту навчання в приходських/народних училищах Волинської губернії православним духовенством краю під впливом освітніх реформ XIX – початку XX століття. Визначено основні проблеми в організації діяльності приходських народних училищ в краї – спорадичність, нерегульованість розгортання мережі початкового парафіяльного шкільництва під опікою православного духовенства. Зміст освіти концентрувався виключно навколо вивчення основ православ'я і змісту богослужінь, з невеликим додатком у вигляді арифметики й історії Російської імперії. Реалізація такого змісту навчання цілком відповідала тій само формулі, проголошеній на початку XIX століття – «православ'я, самодержавство, народність». Головними чинниками такої нерегульованості визначено складнощі з фінансуванням народних училищ, проблеми із забезпеченням приладдям та елементарними підручниками, а також вчителями – представниками місцевого духовенства, що мали б належний рівень професійної підготовки до викладання у системі парафіяльного шкільництва.

Ключові слова: Волинь, приходські училища, парафіяльне шкільництво, духовенство.

Постановка проблеми. Сучасні соціологічні дослідження стверджують про зростання рівня маніфестованої релігійності українських громадян (близько 72%) (*Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018 рр.* 1), до того ж більшість вірян (67%) відносять себе до православної церкви. Своєрідним політичним каталізатором релігійної самоідентифікації стало отримання українською православною церквою Томосу (2019); церква міцно утверджується в українському суспільстві як соціокультурний,

просвітницький та соціально-психологічний чинник утворення державності. У зв'язку з цим історична реконструкція освітньої і просвітницької місії православної церкви в Україні на регіональному рівні набуває нового звучання й потребує сучасної історико-педагогічної візії. Навіть більше, що законодавчі й суто релігійні трансформації XIX – початку XX століття на підросійській території України актуалізували питання про місце та роль православної релігії в навчанні й вихованні дітей найнижчих прошарків населення – селян, найбідніших міщан. Прагнення імперської російської влади через фільтр православного шкільництва пропускати світогляд і формувати стандартизований спосіб мислення громадянина великої імперії втілювалося (часто не дуже результативно) в систему парафіяльного початкового шкільництва у формі народних або приходських училищ, що набули поширення на Волині упродовж першої половини XIX століття.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Окремі аспекти просвітницької та освітньої діяльності православної церкви на Волині у XIX – на початку XX століття стали предметом дослідження вітчизняних науковців О. Альшиної (2018), Б. Гулямова (2021), С. Депо (1972-1973 гг.), С. Жилюка (1996), О. Сажок (2013), І. Тимочко (2012), Ю. Хитровської (2017) та ін. Крім того, значний первинний історичний матеріал накопичено в розвідках істориків церкви другої половини XIX – початку XX століття: М. Петрова (1888), К. Левитського (1893), В. Лукашука (1876) та ін. Водночас маємо зауважити, що поза системною увагою науковців залишилися педагогічні аспекти організації та змісту навчання в системі православного початкового шкільництва на Волині упродовж XIX – початку XX століття, що й зумовило вибір теми статті.

Мета статті полягає в окресленні специфіки процесу організації та розробки змісту навчання в приходських\народних училищах Волинської губернії православним духовенством краю під впливом освітніх реформ досліджуваного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Територіальні межі нашого дослідження охоплюють Волинь. Проте складність аналізу освітньої та просвітницької місії православного шкільництва зводиться до того, що територія цього регіону у XIX – на початку XX століття найчастіше не співпадала з межами Волинської православної єпархії. Вона виникла фактично після третього поділу Речі Посполитої, коли волинські землі відійшли до Російської імперії (1792), і чисельність православних парафій російської православної церкви стала швидко збільшуватися. Після примусового скасування російською імперською владою уніатської церкви на Правобережжі позиції православної церкви значно зміцнилися, а значна частина уніатських парафій разом з вірянами стали сегментом Київської єпархії, до якої належала й Волинь (Коялович). Наприкінці XIX століття у зв'язку з насущними релігійно-просвітницькими цілями було створене окреме Володимир-Волинське вікаріатство православної церкви, що згодом перетворилося на окрему Волинську єпархію (з 1892 року – архієпархію) (Моліс).

Центром російського православ'я як інституції, що втілювала знамениту формулу князя С. Уварова, тодішнього міністра народної освіти імперії («православ'я, самодержавство, народність»), став Острог. В Острозі, як відомо, було накопичено потужні традиції православного шкільництва завдяки функціонуванню братської школи, а згодом – Острозької академії (1576) (Карашевич Платон). Під впливом суттєвих соціально-політичних та суспільно-релігійних трансформацій значущість Острозької академії в XVI-XVII століттях поступово знизилася, аж до її перетворення на єзуїтську колегію (1624).

Означена вище формула міністра С. Уварова реалізувала на практиці т.зв. *«теорію офіційної народності»* - державну ідеологію Російської імперії в галузі народної освіти й просвітництва за часів Миколи I. Щоправда, історичні джерела стверджують, що ця теорія була фактично компілятивним варіантом формули німецького історика Г. Людена (Офіціальної народності теорія). Вступаючи на посаду міністра народної освіти, С. Уваров оформив свої (достатньо консервативні) міркування про організацію масової народної школи у такий спосіб: «Заглиблюючись в розгляд предмета і шукаючи ті начала, що складають власність Росії... відкривається ясно, що таких начал... маємо три головних: 1) Православна Віра. 2) Самодержавство. 3) Народність» (*Десятилетие Министерства народного просвещения*. 16, с.4). Заперечуючи сам факт існування українського народу, ідеолог цієї теорії російський історик М. Погодін (1800-1875) керується у теорії офіційної народності панславізмом, що мав об'єднати всіх слов'ян; при тому система освіти служила потужним знаряддям такого об'єднання, чи, ймовірніше, приєднання всіх українських земель до єдиної імперії релігійно-просвітницькими засобами (Пінчук, с.290).

Зазначена вище формула С. Уварова передбачала, якщо йдеться про організацію шкільництва в Південно-Західних регіонах Російської імперії (до яких належала й Волинь), поступове скасування мережі католицьких початкових шкілок і відкриття на їх місці парафіяльних шкіл православного церковного відомства. У середині XIX століття (1864 р.) було оприлюднене нове «Положення про початкову народну освіту», за яким церковні парафіяльні школи як основний тип масової школи в імперії передавалися під опіку духовенства; крім того, з метою зазначеної вище заміни католицьких шкіл православними у 1869 р. додатково було створене «Положення про народні училища в губерніях Київській, Подільській та Волинській» (Сторожук, с.151). Кількість парафіяльних шкіл за півстоліття суттєво зросла, але рівень грамотності населення краю не перевищував 10-12 % (станом на 1900 р.). Зміст освіти в парафіяльних школах обмежувався читанням (переважно текстів Святого Письма та інших релігійних книг), письмом та початками арифметики. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що славнозвісно відомий Валувський указ повністю вивів українську мову з програм навчання і зі змісту освіти не лише в початковій її ланці, яку забезпечувала православна Церква, але й у середній (хоч у західно-волинських гімназіях в першій половині XIX століття українська мова вивчалася як обов'язковий предмет) та вищій.

Отримавши фактично необмежені можливості стосовно організації мережі православних навчальних закладів різного рівня (парафіяльні школи; семінарії, в тому числі й учительські), православне духовенство не мало ресурсів для їх реалізації. Освітній (і тим більше педагогічний та методичний) рівень переважної більшості православного духовенства на Волині був дуже низьким і мало змінився упродовж першої половини XIX століття, відколи Волинь було приєднано до інших земель підросійської України (Омельчук, с.25). Небагато змогла допомогти в цьому сенсі Волинська духовна семінарія, відкрита у 1796 році зусиллями митрополита В. Шишацького, який, власне, наполягав на фаховій підготовці українських православних священників-просвітителів і педагогів, котрі могли б проводити викладацьку й виховну діяльність у початкових навчальних закладах Волині (Стоколос, с. 133). Звісно, що така проукраїнська позиція православного митрополита в Російській імперії не могла бути підтримана; вже за кілька років у семінарії було засновано російську катехізичну школу, де весь процес викладання здійснювався російською мовою (Сторожук, с.152). Лише випускники цієї школи мали право отримувати православні парафії в усій губернії на місці скасованих уніатських і католицьких громад; тому, попри невеликий час функціонування катехізичної школи (19 років), молоді російські православні священники ще довгі роки втілювали зазначену вищу теорію офіційної народності в систему парафіяльного православного шкільництва на Волині (Омельчук, с. 29).

Початкова ланка освіти, якою стали тісно опікуватися православні інституції, сформувалася починаючи зі «Статуту навчальних закладів, підпорядкованих університетам» 1804 р. За цим документом духовне відомство фактично ставало організатором народної освіти у всій імперії, - і в змістовому, і в кадровому відношенні. У «Статуті...», де початкові православні навчальні заклади названо було приходськими училищами, зазначено: «в губернських і повітових містах, так само як і в селах кожен церковний приход чи два разом, виходячи з числа прихожан і віддалення від їх мешкань, повинні мати принаймні одне приходське училище. Ці училища в казенних поселеннях довіряються приходському священнику і одному з найбільш почесних мешканців, в поміщицьких поселеннях вони віддаються під просвітницьке й благодійне попечительство самих поміщиків» (Устав учебных заведений, подведомственных университетам, 1804). «Статут...» прописував також приблизний зміст освіти в парафіяльних школах: «В цих училищах навчають читання, письму і першим діям арифметики, головним началам Закону Божого і моралі, читають з поясненням книгу: коротку настанову про сільське домоводство, витвори природи, склад людського тіла і загалом про засоби до збереження здоров'я» (Устав учебных заведений, подведомственных университетам, 1804). Грунтовність імперського «Статуту...», проте ніяким чином не відображала реального стану справ у парафіяльному шкільництві на Волині, де навіть приміщення приходських училищ знаходилися у край занедбаному стані, не говорячи вже про наявність підручників, приладдя, та й самих вчителів. Оприлюднивши основний нормативний документ про

діяльність початкової ланки освіти під опікою православного духовенства, російська імперська влада фактично жодним чином не потурбувалася про її фінансування. Навіть зміст освіти в початкових школах залежав від того, наскільки значними будуть його доходи: «в приходських училищах може бути примножене число предметів навчання, якщо це дозволять його доходи» (Устав учебных заведений, подведомственных университетам). І. Сторожук у своєму дослідженні культурно-освітньої діяльності духовенства Волинської губернії зазначає про те, що майнове й фінансове забезпечення парафіяльного шкільництва було покладене на батьків та благодійників. Дослідниця оцінює таке рішення як дуже недалекоглядне з огляду на те, що до приходських училищ ішли вчитися діти нижчих прошарків населення, фінансово неспроможні підтримувати парафіяльні школи; наприклад, в Кременецькому повіті в школах навчалися всього 5-6 дітей, і то не постійно, а залежно від можливостей їх утримання з боку громади (Сторожук, с.153). З приводу нестачі приміщень діти часто навчалися в церковних сторожках, у власних будинках священників; зокрема, газета «Волинський єпархіальні відомості» писала у 1873 році, що в с. Бачмані на Волині священник І. Жолтовський навчав дітей у будинку церковного причетника або ж у своєму власному (*О Бачмановской церкви и ее принадлежности*, с.628). А волинський губернатор, як свідчать архівні документи, писав у 1879 році про стан початкового шкільництва в краї таким чином: «лише одна школа зі ста може служити дійсно як спосіб поширення в народі грамоти» (*О состоянии сельских одноклассных училищ, церковно-приходских школ в Волынской губернии*. арк. 45).

У зв'язку з таким складним становищем парафіяльного шкільництва особливого значення, безумовно, набувала особистість православного священника, який мав опікуватися тою чи іншою школою. Його активність у пошуку коштів для утримання приходських училищ, педагогічна компетентність найчастіше визначали долю окремого навчального закладу. Після освітньої реформи 1864 року до складу повітових училищних рад традиційно входили представники духовенства, а губернські очолювалися місцевими архієреями. Водночас влада ніяк не могла остаточно вирішити питання підпорядкування приходських училищ між Міністерством народної освіти й Священним Синодом, тому один з волинських архієреїв, архієпископ Антоній, нарікав у своєму листі до попечителя Київського учбового округу, що як добре, так і погано можуть бути підготовлені і священники, і світські вчителі (Гладкий, с. 27). Архієпископ Антоній доклав чимало зусиль до зростання мережі православних навчальних закладів у Волинській губернії, завдяки чому їх кількість зросла з 1055 до 1270 всього лише за п'ять років (з 1860 до 1865 року). «Православна енциклопедія» (2001) характеризує цього православного ієрарха як досить жорсткого, якщо йшлося про відстоювання інтересів віри, особливо у сфері освіти: він вважав волинське духовенство ополяченим, м'яким, і прагнув залучити до своєї єпархії якомога більше священників з великоруських регіонів (Грюнберг, с.636).

Попри всі старання архієпископа Антонія, навчальний процес у приходських училищах був організований абияк; російська як обов'язкова мова викладання була для учнів чужою й незрозумілою. Об'єктивні причини, які архієпископ вбачав у «іолонізмі й католицизмі», не змінювали суті справ, але призводили до етнічної деідентифікації й денационалізації. Каталізатором такої денационалізації стали затверджені російським імператором Олександром III «Правила про церковно-приходські школи» 1884 року (Правила о церковно-приходских школах). Документ спрямовував весь процес навчання на суто релігійні цілі, і тому зазначалося: «Приходські школи нероздільно з церквою мають навіювати дітям любов до церкви і богослужіння, щоб відвідання церкви і участь в богослужінні зробилося навичкою і потребою серця учнів. У недільні і святкові дні учні мають бути присутні при богослужінні, а здібні, після належної підготовки, мають брати участь в церковному читанні й співі. Щоденні навчальні заняття починаються й завершуються молитвою. ... Навчання в церковно-приходських школах здійснюють місцеві священники чи інші, за згодою, члени причту, і так само призначені для цього, за затвердженням Єпархіального Архієрея, вчителі і вчительки, під наглядом священника» (Правила о церковно-приходских школах, с.373). «Правилами...» регламентувалися загальні основи організації православного початкового шкільництва та змісту навчання в парафіяльних школах: «Церковно-приходські школи можуть бути однокласними з дворічним і двокласні – з чотирирічним курсом. У них викладаються: 1) Закон Божий (а саме): а) вивчення молитов; б) священна історія і пояснення богослужіння; в) короткий катехізис; 2) церковний спів; 3) читання церковного й цивільного друку й письмо; 4) початкові арифметичні відомості. У школах двокласних викладаються понад це початкові відомості з історії Церкви і Вітчизни» (Правила о церковно-приходских школах, с. 372). Як свідчить зазначений документ, зміст освіти концентрувався виключно навколо вивчення основ православ'я і змісту богослужінь, з невеликим додатком у вигляді арифметики й історії Російської імперії. Реалізація такого змісту навчання цілком відповідала тій само формулі, проголошеній на початку XIX століття – «православ'я, самодержавство, народність».

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отож, навіть побіжний огляд організації та змісту навчання у приходських народних училищах Волинської губернії у XIX – на початку XX століття засвідчує спорадичність, неврегульованість розгортання мережі початкового парафіяльного шкільництва під опікою православного духовенства. Головними чинниками такої неврегульованості виступали складнощі з фінансуванням народних училищ, проблеми із забезпеченням приладдям та елементарними підручниками, а головне, – священниками, що мали б належний рівень професійної підготовки до викладання у системі парафіяльного шкільництва.

Перспектива подальших досліджень вбачаємо у визначенні та описі діяльності найбільш значущих представників православного духовенства

Волині, що визначали процес організації православних навчальних закладів в краї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018 рр. Інформаційні матеріали. URL: https://tazumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf.

Альошина, О. (2018). Антикатолицька спрямованість діяльності православних братств Правобережної України у другій половині XIX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького університету*. Запоріжжя. Вип.52. С.189-193.

Гулямов, Б. (2021). *Християнський гуманізм соціальної доктрини Константинопольського патріархату*. Кандидат богословських наук. Київ: НПУ ім.М.Драгоманова, 208 с.

Депо, С. (1972-1973 гг.). *Владими́ро-Во́льнська епархія и ее история (992-1920 гг.)*. монографія. Загорск: МДА: Типографія Троицко-Сергиевской Лавры, 201 с.

Жилюк, С. (1996). *Російська православна церква на Волині (1793-1917 рр.)*. монографія. Житомир: Журфонд, 174 с.

Сажок, О. (2013). Становлення і розвиток церковного братського руху у Волинській губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк. № 21. С. 33–38.

Тимочко, І. (2012). Роль провідних діячів православних братств Волинської губернії у збереженні духовно-моральних традицій виховання. *Наукові записки Острозької академії. Серія Психологія і педагогіка. Остріг*. Вип.21. С.160-179.

Хитровська, Ю. (2017). Громадська думка щодо становища РПЦ та впливів православного духовенства на населення Правобережної України наприкінці XIX – на початку XX ст. (крізь призму православної преси). *Сторінки історії*. Вип. 45. С. 19-28.

Во́льнь: Исторические судьбы Юго-Западного края. (1888). Сост. Н. И. Петров. СПб.: Тип. Товарищества «Общественная польза», 288 с.

Левитский, К. (1893). Церковно-просветительская деятельность на Волини. *Во́льнские епархиальные ведомости*. №23. Часть неофициальная. С.635-644.

Лукашук, В. (1876). Очерк жизни преосвященного Агафангела. *Во́льнские Епархиальные Ведомости*. № 8. Часть неофициальная. С. 194-197.

Карашевич Платон. (1855). *Очерк истории Православной церкви на Волини.* – СПб б.: б.в. 157 с.

Коялович, М. (1873). *История воссоединения западнорусских униатов старых времен*. СПб.: б.в. 400 с.

Моліс, М. (1992). *Тисячоліття Православія на Волині*. Дубно: б.м.в., 149 с.

Официальной народности теория. *Большая советская энциклопедия*. (1977). Ред.М.Прохоров. 3-е изд. В 30 т. Т. 21. Москва: Советская энциклопедия.

Десятилетие Министерства народного просвещения. 1833-1843: Записка, представленная Государю Императору Николаю Павловичу министром народного просвещения гр.Уваровым в 1843 г. (1864). СПб: б.в., 163 с.

Пінчук, М. (2011). Погодін Михайло Петрович. *Енциклопедія історії України*. У 10 т. Т.8. Київ: Наукова думка. 520 с.

Сторожук, І. (2015). *Суспільно-політична та культурно-освітня діяльність духовенства Волинської губернії у 1804-1905 рр.* Дисертація. Кандидат історичних наук. 07.00.01. Історія України. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. 240 с.

Омельчук, В. (2000). *Духовно-освітні традиції Волинського краю*. Навчальний посібник. Рівне : Знання. 110 с.

Стоколос, Н. (2003). *Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.)*. монографія. Рівне : РІС КСУ., ППФ «Ліста – М». 480 с.

Омельчук, В. (2001). Організаційно-методичні та змістові особливості Волинської духовної семінарії. *Рідна школа*. №4. С. 29-31.

Устав учебных заведений, подведомственных университетам. 1804 г. URL: <http://museumreforms.ru/node/13661>. [Дата звернення 10.09.2021].

О Бачмановской церкви и ее принадлежностях. (1873). *Волинские епархиальные ведомости*. № 18. Часть неофициальная. С. 626-638.

О состоянии сельских одноклассных училищ, церковно-приходских школ в Волинской губернии. Центральный державний архів України у м.Києві. Ф.442. 1796-1916. Оп.1. спр. 158., 123 арк.

Гладкий, С. (1997). *Культурницька діяльність парафіяльного духовенства православних єпархій України на початку XX століття*. Запоріжжя: ЗДУ., 49 с.

Грюнберг, П. (2001). Антоний. *Православная энциклопедия*. Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия». Т.2. С.636.

Правила о церковно-приходских школах. 1884 г. (1898). *Сборник постановлений по Министерству Народного просвещения*. Т.ХІІІ. Царствование государя императора Александра ІІІ и Николая ІІ. СПб.: Типография «Общественная польза». С.372-374.

REFERENCES

Osoblyvosti relihiinoho i tserkovno-relihiinoho samovyznachennia ukrainykykh hromadian: tendentsii 2010-2018 rr. [Features of religious and church-religious self-determination of Ukrainian citizens: trends of 2010-2018. Information materials] Informatsiini materialy. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf. [in Ukrainian].

Aloshyna, O. (2018). Antykatolytska spriamovanist diialnosti pravoslavnykh bratstv Pravoberezhnoi Ukrainy u druhii polovyni XIX st. [Anti-Catholic orientation of the Orthodox fraternities of the Right Bank of Ukraine in the second half of the XIX century] *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho universytetu*. Zaporizhzhia. Vyp.52. S.189-193. [in Ukrainian].

Huliamov, B. (2021). *Khrystyianskyi humanizm sotsialnoi doktryny Konstantynopolskoho patriarkhatu*. [Christian humanism of the social doctrine of the Patriarchate of Constantinople]. Kandydat bohoslovskykh nauk. Kyiv: NPU im.M.Drahomanova, 208 s. [in Ukrainian].

Depo, S. (1972-1973 hh.). *Vladimiro-Volynskaia eparkhiya i ee istoriya (992-1920 hh.) monohrafiya*. [The Vladimir-Volyn diocese and its history (992-1920): monograph].Zahorsk: MDA: Typohrafiya Troitsko-Serhyevskoi Lavry, 201 s. [in Ukrainian].

Zhyliuk, S. (1996). *Rosiiska pravoslavna tserkva na Volyni (1793-1917 rr.) monohrafiia*.) [Russian Orthodox Church in Volhynia (1793-1917). Monograph]. Zhytomyr: Zhurfond, 174 s. [in Ukrainian].

Sazhok, O. (2013). Stanovlennia i rozvytok tserkovnoho bratskoho rukhu u Volynskii hubernii u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Formation and development of the church fraternal movement in the Volyn province in the second half of the XIX – at the beginninh of the XX centuries]. *Naukovi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky*. Lutsk. № 21. S. 33–38. [in Ukrainian].

Тymochko, I. (2012). Rol providnykh diiachiv pravoslavnykh bratstv Volynskoi hubernii u zberezheni dukhovno-moralnykh tradytsii vykhovannia. [The role of leading figures of Orthodox fraternities of Volyn province in preserving the spiritual and moral

traditions of education]. *Naukovi zapysky Ostrozkoi akademii. Seriia Psykhoholiiia i pedahohika*. Ostrih. Vyp.21. S.160-179. [in Ukrainian].

Khytrovska, Yu. (2017). *Hromadska dumka shchodo stanovyshcha RPTs ta vplyviv pravoslavnoho dukhovnstva na naselennia Pravoberezhnoi Ukrainy naprykintsi XIX – na pochatku XX st. (kriz pryzmu pravoslavnoi presy)*. [Public opinion on the situation of the ROC and the influence of the Orthodox clergy on the population of the Right Bank of Ukraine in the end of the XIXth – at the beginning of the XXth century. (through the prism of the Orthodox press)]. *Storinky istorii*. Vyp. 45. S. 19-28. [in Ukrainian].

Volyn: Istoricheskiye sudby Yugo-Zapadnogo kraia. (1888). [Historical destinies of the Southwest Territory]. Sost. N. Y. Petrov. SPb.: Typ. Tovarishchestva “Obshchestvennaya polza”, 288 s. [in Russian].

Levitskiy, K. (1893). Tserkovno-prosvetitel'skaya deyatelnost na Volyni. [Church educational activities in Volyn]. *Volynskiyeparkhialnye vedomosti*. No23. Chast neofitsial'naya. S.635-644. [in Russian].

Lukashchuk, V. (1876). Ocherk zhizni preosvyashchennogo Ahafanhela. [Essay on the life of Reverend Agafangel]. *Volynskiyeparkhialnye Vedomosti*. No 8. Chast neofitsial'naya. S. 194-197. [in Russian].

Karashevych Platon. (1855). *Ocherk istorii Pravoslavnoi tserkvi na Volyni*. [Essay on the history of the Orthodox Church in Volyn]. — SP b.: b.v. 157 s. [in Russian].

Koyalovych, M. (1873). *Istoriya vossoedineniya zapadnorusskikh uniyatov starykh vremen*. [The history of the reunification of Western Russian Uniates of old times]. SPb.: b.v. 400 s. [in Russian].

Molis, M. (1992). *Tysiacholittia Pravoslaviiia na Volyni*. [A Thousand Years of Orthodoxy on Volin]. Dubno: b.m.v., 149 s. [in Ukrainian].

Ofitsialnoi narodnosti teoriya. [Official nationality theory]. *Bolshaya sovetskaya entsyklopediya*. (1977). Red.M.Prokhorov. 3-e yzd. V 30 t. T. 21. Moskva: Sovetskaiia entsyklopediya. [in Ukrainian].

Desiatiletie Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. 1833-1843: [Decade of the Ministry of Public Education. 1833-1843]: Zapiska, predstavlennaia Gosudaryu Imperatoru Nikolayu Pavlovychu mynystrom narodnogo prosveshcheniya hr.Uvarovym v 1843 h. (1864). SPb: b.v., 163 s. [in Ukrainian].

Pinchuk, M. (2011). *Pohodin Mykhailo Petrovych* [Pohodin Mykhailo Petrovych]. Entsyklopediia istorii Ukrainy. U 10 t. T.8. Kyiv: Naukova dumka. 520 s. [in Ukrainian].

Storozhuk, I. (2015). *Suspilno-politychna ta kulturno-osvitnia diialnist dukhovnstva Volynskoi hubernii u 1804-1905 rr*. [Socio-political and cultural-educational activities of the clergy of the Volyn province in 1804-1905]. Kandydat istorychnykh nauk. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P.Drahomanova. 240 s. [in Ukrainian].

Omelchuk, V. (2000). Dukhovno-osvitni tradytzii Volynskoho kraiu. [Spiritual and educational traditions of the Volyn region] *Navchalnyi posibnyk*. Rivne: Znannia. 110 s. [in Ukrainian].

Stokolos, N. (2003). *Konfesiino-etnichni transformatsii v Ukraini (XIX – persha polovyna XX st.)*. monohrafiia [Confessional and ethnic transformations in Ukraine (the XIX - first half of the XX century)]. Rivne: RIS KSU., PPF “Lista – M”. 480 s. [in Ukrainian].

Omelchuk, V. (2001). Orhanizatsiino-metodychni ta zmistovi osoblyvosti Volynskoi dukhovnoi seminarii. [Organizational-methodical and semantic features of Volyn Theological Seminary]. *Ridna shkola*. No 4. S. 29-31. [in Ukrainian].

Ustav uchebnykh zavedeniy, podvedomstvennykh universitetam (1804). 10. [Charter of educational institutions subordinate to universitie]. URL: <http://museumreforms.ru/node/13661>. [Dana zvernenia 10.09.2021]. [in Russian].

О Bachmanovskoi tserkvi i ee prinadlezhnastyakh. [About Bachmanovskaya church and its accessories]. (1873). Volynskiye eparkhialnye vedomosti. No 18. Chast neofitsialnaya. S. 626-638. . [in Russian].

O sostoyanii selskikh odnoklassnykh uchilishch, tserkovno-prikhodskikh shkol v Volynskoi hubernii. [About the state of rural one-class schools, parochial schools in the Volyn province]. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv Ukrainy u m.Kyievi. F.442. 1796-1916. Op.1. spr. 158., 123 ark. . [in Russian].

Hladkyi, S. (1997). *Kulturnytska diialnist parafialnoho dukhovenstva pravoslavnykh yeparkhii Ukrainy na pochatku XX stolittia.* [Cultural activity of the parish clergy of the Orthodox Apostles of Ukraine on the ear of the 20th century]. Zaporizhzhia: ZDU., 49 s. [in Ukrainian].

Griunberh, P. (2001). Antonyi. [Antony]. *Pravoslavnaia entsyklopediia.* Moskva: Tserkovno-nauchnyi tsentr "Pravoslavnaia entsyklopediia". T.2. S.636.[in Russian].

Pravila o tserkovno-prikhodskikh shkolakh.[Rules for parish schools].1884 h. (1898). *Sbornik postanovleniy po Ministerstvu Narodnogo prosveshcheniya.* T.XIII. Tsarstvovanye gosudaria imperatora Aleksandra III i Nikolaya II. SPb.: Tipografiya "Obshchestvennaya polza",. S.372-374. [in Russian].

THE ORTHODOX CHURCH OF VOLYN AS AN ORGANIZER OF THE PRIMARY LINK OF SCHOOLING (XIX – BEGINNING OF XX CENTURY)

Sofiia Leliukh

Postgraduate at the Department of Theory
and Methods of Education,
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine

ORCID: 0000-0002-9591-2031

e-mail: soniadovbeta@gmail.com

Abstract. The article substantiates the general foundations of the organization and development of the content of education in the system of Orthodox schooling in Volyn in the XIX – at the beginning of the XX century, formed under the influence of socio-religious, socio-political, socio-cultural factors. The specifics of the process of organization and development of the content of education in the parish / public schools of the Volyn province by the Orthodox clergy of the region under the influence of educational reforms of the XIX - at the beginning of the XX century are outlined. The main problems in the organization of the activity of parish public schools in the region are identified - sporadic, unregulated deployment of the network of primary parish schooling under the auspices of the Orthodox clergy. The content of education was concentrated exclusively around the study of the basics of Orthodoxy and the content of worship, with a small addition in the form of arithmetic and history of the Russian Empire. The implementation of this content of education fully complied with the same formula proclaimed in the early nineteenth century – “Orthodoxy, autocracy, nationality”. The main factors of such unregulation are difficulties with the financing of public schools, problems with the provision of supplies and basic textbooks, as well as teachers - representatives of the local clergy, who would have a proper level of professional training for teaching in the parish school system.

Keywords: Volyn, parish schools, parish schooling, clergy.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2021р.